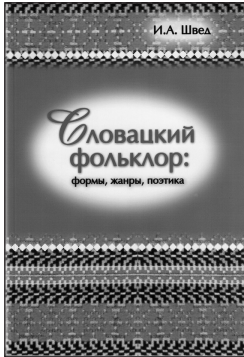

РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ

Панорамне наукове дослідження усної словесної традиції словацького народу

Швед І.А. Словацкий фольклор: формы, жанры, поэтика. – Брест: Альтернатива, 2010. – 413 с.

Монографія відомої білоруської дослідниці І. Швед із Бреста знайомить із естетично довершеними взірцями словацької усної народної творчості, демонструє загальну картину розвитку її форм, жанрів, поезики, характеризує сучасний етап її розвитку. У ній системно простежено історію збирання та вивчення словацького фольклору, традиційних обрядів у період із XVIII ст. до теперішнього часу, а також розглянуто основні школи й напрями новітньої словацької фольклористики.

Однією з багатьох позитивних рис цієї книги є те, що дослідниця зуміла продемонструвати надзвичайно багату різноманітність музично-стильових проявів словацької фольклорної традиції в порівнянні з іншими європейськими. Відзначено, що словацькі народні пісні відрізняються розвинутою мелодикою (особливо жанр *травниць*) і ритмічною різноманітністю, мають переважно діатонічний склад. В основі стародавніх селянських мелодій лежать різні види тетрахордів, для більш пізніх, волоських (пастуших), характерні пентахорд, мажорні (частіше) та мінорні піснеспіви. У XIII ст. виникли розбійницькі пісні; волелюбні мотиви у народній словацькій музиці посилилися в XV ст. у зв'язку зі зростанням антифеодалного та визвольного руху. Тоді ж під впливом гуситів з'явилися духовні пісні (перші пісенні зразки цього жанру стосуються XI ст.). У XVI ст. виникла історична пісня, в якій змальовано події габсбурзького панування і турецьких воєн. У словацьких історичних піснях про турків відображено такі основні теми: 1) турки грабують, вбивають і забирають людей (турки при грабуванні Зволенського замку вбивають пана, а господиню забирають силою з собою; турки вбивають чотирьох осіб; діти, яких схопили турки, повертаються додому, а мати їх не впізнає; дівчина, яку забрали турки, намагається отримати вісті про рідних); 2) подружні стосунки з турками (дівчина, яку пообіцяли туркові як наречену, здійснює самогубство; дівчина обманним шляхом уникає шлюбу з турком; чоловік карає дружину, яка хоче піти з сім'ї до багатого паші). У XVIII ст. поширюються народні пісні куруців.

У книзі досить ґрунтовно розкрито жанрові та функціональні особливості традиційних родинно-обрядових (пов'язаних із народженням, весіллям, похоронами), календарно-обрядових пісень (зимового, весняного та літнього циклів), а також косарських, пастуших пісень і специфічних для словаків травниць (лугових пісень). Останні характеризуються проміжним становищем між землеробською і землеробсько-пастушою культурою з центром у Ліптові. Одним із домінантних пісенних жанрів лугові пісні є в традиційному репертуарі Центральної та Північної Словаччини. Ці зразки, як правило, виконували в період косовиці та згрібання сіна. Вони служили своєрідним символом цих робіт, а також стилізованим засобом комунікації ("лугові наспіви"). Основними тематичними пластами травниць є: праця на луках, природа як середовище праці та співу, любовні стосунки, суспільні відносини і, рідше, соціальна

критика, пов'язана із нерівністю та нестатками. Лугові пісні, хоча й представлені на обмеженій території, є прикладом емблематизації регіональних і локальних явищ, зведення їх до форми загальнонародного символу.

На відміну від лугових пісень, пастуші пісні як ціле не є гомогенним пісенним пластом. У монографії розглянуто два їх різновиди: стародавні, пов'язані з первісним розведенням домашніх тварин низинного типу, і більш нові (вівчарські пісні), пов'язані з процесами так званої вівчарської колонізації (XIV-XVIII ст.). Авторка стверджує, що ці процеси зумовили формування пастушого музичного стилю, який пов'язаний не тільки з пастушими піснями, але саме в них досягає художньої досконалості. До складу вівчарських пісень включено твори, які виконували під волинку, одземкові та вівчарсько-розбійницькі. Фольклорні твори про розбійників вважають такими, що надають словацькій народній культурі специфічних рис, хоча, як справедливо зазначає І. Швед, образи благородних розбійників, захисників бідних верств населення, як словацький Яношик, характерні традиціям різних народів (прикарпатський опришок Довбуш, сербський гайдук Новак, італієць Фра Дьяволо, баварський браконьєр Хізель, а також Єрмак, Разін, Пугачов і, звичайно, Робін Гуд). Дослідниця висловлює припущення, що словацький пісенний фольклор про "успішних" розбійників, які колись були пастухами, типологічно подібний до фольклорних творів різних (у тому числі несловацьких) традицій, де саме з пастушого середовища виходять згодом знамениті люди, ватажки певних груп населення або цілих народів. Вівчарські та вівчарсько-розбійницькі пісні часто переплітаються з колядками на пастушу тематику. Група решти пастуших пісень вирізняється виразною гетерогенністю. Серед цих пісень магічні та дитячі пісні, пастуші сигнали, діалогічні закликання (halekačky) і твори, тематично пов'язані з випасом корів, коней, волів, домашньої птиці. Магічні пісні, пастуші сигнали і закликання становлять архаїчний пласт пастуших пісень і трапляються відносно рідко. Значну частину цього репертуару складають ліричні пісні. Характерна ознака пастуших пісень - їх тісне переплетення з безліччю інших пісенних видів і жанрів (розбійницькі, коляди, танцювальні, колискові, весільні пісні) та виконання на так званий перехідний наспів (широко відома мелодія, пов'язана з різноманітними текстами).

У праці І. Швед проаналізовано також танцювальні, наративні пісні (які розкривають сімейні стосунки, історичні події, явища суспільного життя і розробляють міфологічні та легендарні сюжети), а також пісенні зразки, що стоять на межі усної та письмової традиції (ярмаркові та паломницькі). Дослідниця відзначила, що сьогодні в деяких регіонах Словаччини багато з цих пісень є частиною не тільки латентного, але й маніфестованого репертуару. На широкому матеріалі вона показала, що специфіку словацької традиції становлять розвинені форми пастушого музичного стилю, включення вівчарських і розбійницьких пісень у колядковий репертуар і дійства з вертепом, а також травниці та своєрідна структура наративних пісень, серед яких не тільки епізодично трапляються легендарні пісні, але широко представлені пісні з історичними сюжетами, розбійницькі пісні. Справедливо відзначено, що словацькі чабанські, вівчарсько-розбійницькі пісні та травниці виконують етноідентифікуючу функцію. Отримало висвітлення й таке явище словацького фольклору, як функціонування марконічної (зокрема словацько-циганської) пісні.

Важливе місце у книзі відведено характеристиці багатой словацької казкової (казки про тварин, чарівні казки, реалістичні казки; народні жарти та анекдоти) і неказкової прози. У рамках останньої особливо виділяються демонологічні розповіді, де сконцентровано уявлення про такі групи персонажів: домашні духи-"охоронці" і патрони господарства, скажімо, хатні змії, ласки, духи-збагачувачі (цмоки, Пікулик); духи-"господарі" природних локусів, охоронці підземних скарбів (водяний, віли, Кововлад, Руна, пермонік, тріпаслік, лутки та ін.); духи хвороб, епідемії, смерті (Смерть, Холера та ін.); міфологічні персонажі, які персоналіфікують час, святі-демони на зразок Люції та Барбари; міфологічні персонажі, що шкодять породіллям і новонародженим (віла,

богінка і т. ін.); дух-коханець, який відвідує жінок (ревенант), ним може бути дух померлого ведмеда, який колись викрав жінку.

Авторка монографії також відзначила, що прозовий репертуар словаків у ХХ ст. характеризується усними оповіданнями з життя на біографічні (дитинство, юність, робота, міграція, трагічні, драматичні та комічні випадки з життя) та історичні теми (розповіді про Першу та Другу світові війни, Словацьке національне повстання та ін.), про місцеві події (нещастя, пожежі, смішних людей і кумедні випадки), а також міфологічними текстами (про смерть і мертвих; про прикмети напередодні смерті; про надприродні події, які не можна пояснити; про нещастя та зустрічі з духами), гумористичними оповіданнями, анекдотами і переказами. Значно рідше в живому побутуванні трапляються казки. Наративи, які мали ознаки сучасного оповідання або чуток, у соціалістичній Чехословаччині функціонували усно або передавалися через неофіційну пресу або приватну кореспонденцію. Тематично вони були пов'язані з діями та подіями політики (наприклад, події 21 серпня 1968 р., способи еміграції), професійною діяльністю, прийомом у вищі навчальні заклади та ін. Темою сучасних усних оповідань часто є події, пов'язані з 1989 роком. Особливе місце в цьому репертуарі займають розповіді з прикордонних територій, наприклад словацько-австрійського прикордоння. Найбільш яскравими їх сторінками донині залишаються спогади про відкриття кордонів, наслідком чого стало налагодження контактів між селами, маніфестація проявів радості, організація імпровізованих переходів, взаємного гостювання, планування спільного майбутнього. Зі словацького боку кордону побутували чутки про викуплення земель, будинків і т. д. більш багатими австрійцями; при цьому образ сусіда змальовано відповідно до вироблених канонів і стереотипів. Домінанти пам'яті у ХХ ст. – це сім'я та господарство (приватне і кооперативне); врожайні та голодні періоди; соціальні конфлікти; вміння вижити, “прожити життя” з метою його щоденного відновлення. Історичні перекази, усні оповідання і т. ін., які проаналізовано у книзі, ніби супроводжують словацьку історію, відзначають і знаменні, і менш доленосні її події, що серед народу сприймали зазвичай із певною частиною ідеалізації. Цьому не заважає, як відзначає І. Швед, певна умовність і своєрідна багатопшаровість творів неказкової прози, які протягом свого існування збагачувалися різними мотивами, сюжетами, епізодами; деякі з них є “загальними”, “мандрівними”.

У праці білоруської дослідниці зазначено, що багато фольклорних творів словацької прози мають численні паралелі не тільки у слов'янській, але й в загальноєвропейській фольклорній традиції та книжності. Особливу увагу приділено малим формам і жанрам словацького фольклору. Як показало здійснене дослідження некалендарного і календарного пареміологічного фонду, його значна частина містить традиційні вірування та міфологічні уявлення словацького народу, тісно переплетені з християнством.

У книзі з'ясовано також роль замовлянь і заклинань у системі ритуально-магічної практики словаків. Показано, що у словацькій традиції їх широко використовували з метою забезпечити здоров'я людині та домашнім тваринам, успіх у торгівлі, врожайність під час вирощування зернових культур, фруктів і овочів, у тваринництві, випічці хліба, бродінні вина, збиванні масла. Часто їх застосовували, щоб викликати любов у представника протилежної статі; забезпечити успіх у кавалерів, танцюристів, хлопців із чужих сіл, а також відшукати скарби, захиститися від деструктивного впливу представників “не-людського” світу. Замовляння і заклинання в сучасній Словаччині, на думку І. Швед, використовували спорадично. Заклинання відомі переважно з судових процесів зі справ про відьом. Їх можна вичленити також із уснопоетичних текстів: чарівних казок, переказів, балад та ін. Але всі ці джерела свідчать про магічні вірування серед словаків опосередковано. Очевидно, відродженню замовлянь і заклинань сприяло видання окультурної літератури.

Детальний аналіз народної культури Словаччини, до якого вдалася білоруська дослідниця, дав змогу показати, що традиційний оповідний і пісенний репертуар сло-

вацького народу має свою регіональну специфіку. Це пов'язано головним чином із тим, що наступ цивілізаційного культурного розвитку в загальних рисах відбувся з заходу на схід. Умовна межа розділення проходила також між північчю та півднем. Це було розмежування між гірськими областями, де тривалий час зберігалася традиційна культура, і низинними регіонами, що динамічно розвивалися. На територіях колишніх комітатів і столиць поступово формувалися регіональні традиції, які мали важливе значення для розвитку словацької народної культури. Історична та культурна свідомість жителів таких регіонів, як Орава, Земплін, Ліптов, Гемера, Новоград, Шариш, Теково, Турец, має свої характерні риси і в наш час.

Прозовий і пісенний репертуар різних регіонів Словаччини авторка книги зуміла представити як узагальнену модель фольклорних явищ, які насправді не були ні статичними, ні гомогенними по всій країні. Разом із тим дослідниця звернула увагу на діалектні форми фольклору, а також врахувала той факт, що при формуванні характерних рис словацького фольклору важливе значення мала приналежність його творців до певних релігійних конфесій. При цьому І. Швед керувалася тим, що Словаччина є типовим прикладом регіону, в якому представлені різні культурні та релігійні традиції, що знайшли на цій європейській території сприятливі умови для свого розвитку. Хоча інколи, зазначає дослідниця, можна спостерігати переплетення різних релігійних і літургійно-обрядових традицій (наприклад, стосовно Різдва). Значна частина населення східних областей Словаччини була прихильна до грецької ортодоксальної церкви – православ'я. У XVI-XVII ст. під впливом римсько-католицького центру у Ватикані велика частина населення Східної Словаччини прийняла греко-католицьке віросповідання. У Північно-Східній Словаччині жителі багатьох сіл, де у господарстві переважає скотарство, навпаки зберегли православну віру. У Східній Словаччині співіснують багато віросповідань: римсько-католицьке, греко-католицьке, православне. Широко представлений також іудаїзм, оскільки для цього регіону Словаччини характерна найбільша концентрація єврейського населення. Ще однією християнською конфесією, яка вплинула на культурно-історичний розвиток Словаччини, став протестантизм. У Словаччині прижилися ідеї лютеранської реформації, а в південних областях, особливо серед угорського населення, широко побутував кальвінізм. У монографії показано, що християнство та його релігійні течії суттєво вплинули на розвиток і характер словацького фольклору та обрядовості.

Оскільки кінець XIX – перша половина XX ст. був періодом із багатою, живою, безперервною фольклорною традицією і саме в цей час зафіксовано величезну кількість фактичного матеріалу, основну увагу усвоїй книзі білоруська дослідниця приділила характеристиці усної словесності зазначеного часового відрізка. У монографії використано найрізноманітніший фактичний матеріал, який почерпнуто зі збірників словацьких фольклорних текстів, фольклорно-етнографічних описів, енциклопедичних статей, узагальнюючих робіт про словацький фольклор і народну культуру та з етнолінгвістичних праць. Особливе місце в дослідженні займають часті посилання на праці відомих фольклористів Словаччини, які створили наукову картину функціонування жанрів і видів словацького фольклору (А. Меліхерчика, С. Бурласової, Е. Крековічової, М. Лешчака, В. Гашпарікової, М. Косової, Г. Кіліанової, З. Профантової, Г. Глошкової, Й. Міхалека, Г. Урбанцової, Г. Лунтерової, А. Поповича, В. Седлакової, В. Феглової та ін.).

Таким чином, у монографії І. Швед здійснено успішну спробу панорамно представити види та жанри словацького фольклору, визначити його основні особливості. Книга, яку адресовано переважно філологам і етнографам, є фаховим науковим дослідженням і одночасно може бути цікава широкому колу читачів, оскільки в доступній формі дає можливість познайомитися з багатим духовним спадком сусіднього з Україною словацького народу.